

ТИТАРЕНКО Андрій, здобувач Національного університету
цивільного захисту України

ЗМІНИ ТИПОВОЇ ПОВЕДІНКИ ФАХІВЦІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ

Наведено результати дослідження особливостей змін у поведінці фахівців аварійно-рятувальних підрозділів Міністерства надзвичайних ситуацій України залежно від етапу їх професійного становлення. Проаналізовано обрані ними символи неусвідомленого самосприйняття.

Ключові слова: типова поведінка, фахівець-рятувальник, професійне становлення.

На шляху професійного становлення фахівця зустрічається чимало перешкод, які в окремих випадках можна назвати обов'язковими умовами професійного розвитку. Деякі автори називають їх кризами професійного становлення особистості, інші – сходинками на шляху професійного зростання. Крім звичного уявлення про етапи професійного становлення особистості, існує думка, що переломними моментами на шляху професіоналізації особистості є такі, коли людина змінює соціальні ролі в межах професії та постає перед необхідністю відповідати поставленим вимогам ззовні. Однак на динаміку особистісних змін у першу чергу впливають професійні події, які безпосередньо пов'язані з екзистенціальною загрозою особистості. Це стовідсотково можна віднести до фахівців аварійно-рятувальних підрозділів (АРП) Міністерства надзвичайних ситуацій України (МНС України).

У сучасній психологічній науці досить широко представлено проблему професіогенезу особистості. Ці питання розглядали крізь призму сучасних акмеологічних концепцій (К. Абульханова-Славська, О. Деркач [1; 2]), досліджувались також проблеми досягнення вершин

професіоналізму (Н. Кузьміна [3]); вивчались питання оптимізації професійної діяльності фахівця (В. Бодров, Є. Клімов [4; 5]). Розгляду особливостей діяльності працівників системи МНС також присвячено значну кількість робіт (О. Євсюкова, С. Миронця, В. Садкового, О. Тімченка [6–9]), зокрема професіографічного підходу (Л. Гонтаренко, І. Поляков, Є. Рядинська та ін. [10–12]) тощо.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження, питання щодо особливостей динаміки особистісних змін у рятувальників протягом їх професіогенезу залишається недостатньо висвітленим і потребує як теоретичного, так і практичного вирішення.

Мета статті – дослідити особливості змін у поведінці фахівців-рятувальників на різних етапах професійного розвитку.

Небезпечні ситуації, які виступають джерелом стресу та нервово-психічного напруження, є типовими для працівників рятувальних підрозділів. Діяльність фахівців-рятувальників відрізняється підвищеною ризикованістю, що не може не відбиватись на їх індивідуально-психологічних особливостях. Дослідження присвячено розгляду типологічних особливостей та особистісних рис працівників АРП МНС України, які можуть бути змінені залежно від перебування фахівця на конкретному етапі професійного становлення. Отримана в ході дослідження інформація дозволить скласти сценарій поведінки кожного типу особистості в ситуаціях, які часто зустрічаються.

Для реалізації цього завдання було використано "Психометричний тест С. Деллінгера" (адаптований О. Алексєєвим і Л. Громовою). Статистична обробка результатів здійснювалась за допомогою критерію Фішера (ϕ^*). Фахівці, які брали участь у дослідженні, проходили процедуру тестування тричі: на третьому курсі навчання – етап першого прийняття самостійних рішень у межах професійної діяльності (перше стажування); у перші дні перебування на посаді – зміна соціальної ролі, початок професійної діяльності та отримавши перший досвід ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Отримані дані наведено в таблиці.

Виразність типової поведінки фахівців-рятувальників на різних етапах професійного становлення, %

Геометрична фігура	1 група, %	2 група, %	3 група, %	ϕ^* (1, 2)	ϕ^* (1, 2)	ϕ^* (1, 3)
Квадрат	32.28	15.91	10.45	2.66*	2.45*	2.06*
Трикутник	10.16	17.40	26.04	2.07*	3.09**	1.95
Прямокутник	8.93	12.69	18.33	1.62	2.88*	1.91
Коло	17.45	21.80	24.11	0.74	2.34*	0.83
Зигзаг	31.18	32.20	21.07	1.40	2.63*	2.04

Примітки: * $p \leq 0.05$; ** $p \leq 0.01$.

Виявлено певні розходження між групами. Першу низку достовірних розходжень було отримано стосовно такої "форми особистості", як *квадрат*. Найрідше цю геометричну фігуру обирають фахівці-рятувальники при набутті досвіду ліквідації наслідків надзвичайної ситуації з замірами на попередніх етапах дослідження (10.45 % проти 15.91 % та 32.28 % відповідно). Результати достовірні на рівні $p \leq 0.05$.

Наступні достовірні відмінності було зафіксовано у частоті обирання *трикутника*. Його найчастіше вибирали фахівці, які пройшли випробування надзвичайною ситуацією. Ці результати є достовірними у порівнянні з замірами, які проводились на першому та другому етапах дослідження (26.04 % проти 17.40 % у порівнянні з другим етапом замірювання, результати достовірні на рівні $p \leq 0.05$ та 26.04 % проти 10.16 % у порівнянні з 3 етапом замірювання, результати достовірні на рівні $p \leq 0.01$).

Найменша кількість рятувальників на першому етапі дослідження порівняно третім (8.93 % проти 18.33 %) обрали *прямокутник*. Результати достовірні на рівні $p \leq 0.05$. Слід зазначити, що "особистість-прямокутник" характеризується виразним почуттям незадоволеності своїм теперішнім станом, може виказувати заплутаність і невпевненість. Така форма не є постійною для особистості та може характеризуватись як тимчасова та перехідна. "Прямокутники" відрізняються заниженою самооцінкою, яку намагаються підняти за рахунок численних спроб показати себе у різноманітних видах діяльності та захопленнях. Крім цього, "прямокутникам" притаманні сміливість, інтерес до всього нового. Водночас такі особистості легко піддаються впливу та маніпуляціям оточуючих.

Подібна тенденція щодо відмінностей у результатах на першому та третьому етапах дослідження спостерігається відносно ідентифікації рятувальників із такою геометричною фігурою, як *коло* (17.45 % проти 24.11%). Результати достовірні на рівні $p \leq 0.05$. Фахівці, що обрали серед інших геометричних фігур коло, характеризуються, перш за все, гармонійними міжособистісними стосунками. Їм дуже важливо підтримувати позитивні та міцні взаємовідносини з оточуючими, вони емпатійні, доброзичливі, емоційні. Їх цінують колеги, адже вони завжди ладні допомогти або підтримати своїх товаришів. Однак цих спеціалістів не можна вважати гарними керівниками та лідерами, адже вони не мають твердості та іноді занадто бажають догодити кожному. Спираючись на це, можна припустити, що в конфліктних ситуаціях саме такі особистості воліють не сперечатись та поступаються першими.

Також потрібно зазначити, що особистості, які підсвідомо ідентифікують себе з колом, відрізняються загостреним почуттям справедливості.

Наступні достовірні розходження було відмічено стосовно обрання головною фігурою *зигзагу*. Найнижчий рівень вибору цієї геомет-

ричної фігури було зареєстровано на третьому етапі дослідження (21.07 % проти 32.20 % на другому та 31.18 % на першому). Результати достовірні на рівні $p \leq 0.05$.

Проаналізувавши отримані результати, можна виокремити загальногрупові тенденції щодо обрання конкретної геометричної фігури, яка є втіленням низки психологічних характеристик. Фахівці, які вже набули досвіду роботи в умовах надзвичайних ситуацій, надають перевагу геометричній фігурі *трикутник* (26.04 %); працівники аварійно-рятувальних підрозділів, які тільки-но стали приміряти на себе нову посаду, схильні виділяти серед інших фігур *зигзаг* (32.20 %); а курсантами на першому етапі дослідження переважно обирався *квадрат* (32.28 %).

Отримані у процесі дослідження результати надали можливість скласти індивідуально-психологічний портрет фахівців АРП МНС України залежно від етапу їх професійного становлення.

Індивідуально-психологічна характеристика фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України на етапі проходження стажування. Преважна кількість працівників АРП, що вперше стажувалися на третьому курсі навчання, ідентифікує себе з квадратом. "Квадрати" надають перевагу консервативності як у зовнішньому вигляді, так і щодо свого образу в цілому. Фахівці, що обрали цю геометричну фігуру, відрізняються організованістю та акуратністю, дотримуються традицій, соціальних норм поведінки та активно їх підтримують.

Щодо комунікативних якостей потрібно відзначити, що такі фахівці легко та впевнено володіють мовою, можуть чітко та конкретно висловлюватись, проте не мають необхідних якостей для зацікавлення своїми виступами великої аудиторії слухачів. В окремих випадках можуть побоюватись великих груп. Отже, можна припустити, що майбутні рятувальники на цьому етапі ще не здатні керувати групою.

"Квадрати" відрізняються логічністю та послідовністю мислення, а також уважністю до деталей. Ці риси дуже важливі у професійній діяльності фахівців АРП МНС України, адже безпосередньо визначають особливості поведінки в непередбачуваних ситуаціях і впливають на якість їхньої роботи. Однак у стресових ситуаціях "квадрати" схильні демонструвати скованість, безпристрасність (так звану "сталю завісу"). Іноді може здатися, що вони діють за чітко відпрацьованою схемою, за шаблоном. Це не завжди сприятиме виконанню функціональних обов'язків, адже схильність до звичного провокує помилки при роботі в нестандартних і незвичних ситуаціях. Зазначені особливості не є бажаними в професійній діяльності працівників АРП. Безумовно, існує безліч однотипних професійних ситуацій, але у роботі рятувальників існує висока вірогідність виникнення непередбачуваних обставин, що потребує нестандартного підходу.

Індивідуально-психологічна характеристика фахівців аварійно-рятувальних підрозділів, які призначені на первинну посаду. Більше третини рятувальників, які після завершення навчання в університеті були призначені на первинну посаду, обрали зигзаг. "Фахівці-зигзаги" відрізняються від своїх колег високим рівнем креативності, розвинутою інтуїцією та нестандартністю підходів до вирішення проблем. Їм не завжди притаманні акуратність та сплановане уникання неприємних ситуацій, хоча саме їх "фахівці-зигзаги" схильні використовувати у складних і кризових ситуаціях.

"Зигзаги" демонструють низький рівень концентрації та стійкості уваги, вони не можуть довго займатись одним видом діяльності. Їх індивідуальні особливості припускають швидке захоплення новим та ігнорування деталей, що може зумовити низький рівень успішності вирішення проблем і поверхнєве ставлення до своїх обов'язків. Крім цього, такі особистості відрізняються високим рівнем збудженості, вони нестримані та експресивні.

При виконанні складних професійних завдань "зигзаги" схильні вказувати синтетичність мислення. Вони аналізують і комбінують всю інформацію, що до них надходить, та часто у відповідь демонструють незвичні засоби вирішення поставлених завдань.

У конфліктах вони, як правило, загострюють ситуацію, намагаються відстояти свою точку зору різними засобами. Вони також не можуть дотримуватись встановлених правил та чітко регламентованих інструкцій, тому в добре структурованих ситуаціях їхня працездатність знижується. Можна припустити, що для підвищення рівня професіоналізму таких фахівців необхідна постійна стимуляція та різноманітність професійних завдань. Слід відзначити, що маючи нестандартний підхід до всього, фахівець, який ідентифікує себе із зигзагом, може успішно вирішувати складні для інших завдання.

Індивідуально-психологічна характеристика фахівців аварійно-рятувальних підрозділів, які отримали досвід ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Практично кожний четвертий працівник аварійно-рятувального підрозділу МНС України, який брав участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, ідентифікує себе з такою геометричною фігурою, як трикутник.

Такі фахівці за будь-яких умов прагнуть успіху та перемог. Вони спрямовують усі свої сили та можливості на реалізацію завдань. Їх відрізняє впевненість у собі, прагнення до домінування, рішучість, орієнтація на розв'язання проблеми, енергійність, іноді імпульсивність та нестриманість. "Трикутники" є гарними керівниками або лідерами в групах. Вони без вагань приймають на себе відповідальність, можуть з легкістю переконати інших у своїй правоті. Потрібно відзначити, що у професійній діяльності чи не головною мотивацією "фахівців-трикут-

ників" є спрямованість на мету. Вони схильні глибоко аналізувати складні ситуації, зосереджуватись на ядрі проблем, швидко знаходити шляхи їх вирішення. Отже, можна припустити, що працівники АРП, що ідентифікують себе з трикутником, це потенційно успішні та надійні фахівці.

У сфері міжособистісних відносин "трикутники" не завжди демонструють тактовність та ввічливість, адже для них дуже важливо відстоювати свої інтереси за будь яких умов. У конфліктних ситуаціях прагнуть перемоги, не люблять визнавати помилки та поступатися принципами і переконаннями, осуджують нерішучість.

Наведена характеристика "фахівця-трикутника" знову ж таки не зовсім співпадає з обраною ним адаптивною моделлю копінг-поведінки, яка припускає пошук соціальної підтримки, асертивні дії та встановлення соціальних контактів. Однак, якщо брати до уваги потребу "трикутника" домінувати, можна припустити, що на шляху до успіху такого фахівця майже не турбують засоби його досягнення.

Отже, отримані в ході дослідження дані дозволили зафіксувати суттєві зміни у поведінці фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України. Наведені результати дозволяють припустити, що кожний етап професіогенезу фахівця-рятувальника обумовлює певні зміни у його самосприйнятті, у ставленні до себе як до фахівця залежно від змін соціальної ролі під час виконання професійних обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбуханова-Славська К. О. Діяльність та психологія особистості / К. О. Альбуханова-Славська. — М. : Наука, 1980. — 336 с.
2. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека / А. А. Деркач. — М., 2000. — Кн. 1–5. — 536 с.
3. Кузьмина Н. В. Профессионализм педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина, А. А. Реан. — СПб., 1993. — 279 с.
4. Бодров В. А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности / В. А. Бодров // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала ; под ред. В. А. Бодрова и др. — М. : ИП АН СССР, 1991. — С. 3–26.
5. Климов Е. А. Психология профессионала [избранные психологические труды] / Евгений Александрович Климов. — М. : МОДЭК, 2003. — 454 с.
6. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / Євсюков Олександр Петрович. — Х., 2007. — 192 с.
7. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах" / Миронець Сергій Миколайович. — Х., 2007. — 250 с.

8. Садковий В. П. Особливості прояву посттравматичних стресових розладів у працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / Садковий Володимир Петрович. — Х., 2005. — 224 с.
9. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции / А. В. Тимченко. — Х., 1997. — 184 с.
10. Гонтаренко Л. О. Професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах" / Л. О. Гонтаренко. — Х., 2008. — 22 с.
11. Поляков І. О. Професіографічний аналіз діяльності рятувальників державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів МНС України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах" / Поляков Ігор Олександрович. — Х., 2011. — 21с.
12. Рядинська Є. М. Професіографічний аналіз діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах" / Є. М. Рядинська. — Х., 2011. — 21 с.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012.

Титаренко А. *Изменения типичного поведения специалистов-спасателей на разных этапах профессионализма. Представлены результаты исследования особенностей изменений в поведении специалистов аварийно-спасательных подразделений Министерства чрезвычайных ситуаций Украины в зависимости от этапа их профессионального становления. Проанализированы выбранные ими символы неосознанного самовосприятия.*

Ключевые слова: типичное поведение, специалист-спасатель, профессиональное становление.

Tytarenko A. *Changes in typical behavior of rescue-experts on different stages of their professional development. The article contains results of investigation of the behavior changes of experts of the rescue unit of MES of Ukraine depending on the stage of their professional development. We consider the characteristics of their selected characters as unconscious perception.*

Key words: typical behavior, rescue-expert, professional development.